

LES CERÀMIQUES DE VERNÍS NEGRE DEL POBLAT IBÈRIC DEL PLA DE SANTA BÀRBARA (MONTBLANC)

Ester RAMÓN SARIÑENA

El Pla de Santa Bàrbara és un suau turó de forma oval, situat al sector nord-oest de l'actual vila de Montblanc, concretament darrera de l'església de Santa Maria. S'eleva a uns 350 m. s. m., dominant una bona part de les terres que l'envolten. És, per tant, un emplaçament estratègic, des del qual es poden controlar les vies de comunicació terrestres, així com el curs del riu Francolí al seu pas per aquesta zona.

No és d'estranyar, doncs, que es trobi dins del perímetre de les muralles que tancaven la vila en època medieval, ni tampoc que en el segle XII, en aquest mateix indret, es bastís un castell del qual encara avui dia es poden identificar algunes restes.

Aquesta posició estratègica, però, no va ser descoberta en el període medieval, sinó que ja en època ibèrica es varen aprofitar els avantatges geogràfics del Pla, edificant un poblat que segueix les característiques constructives d'aquest període: habitacions de forma rectangulars adossades, amb una paret mitjanera formada per un basament de pedra i l'alçat de tovot i elements vegetals. Actualment aquesta zona es conserva molt arrasada⁽¹⁾.

La importància arqueològica del Pla ja fou detectada pels volts de 1947-1948, quan alguns montblanquins —que posteriorment serien membres de la secció arqueològica del Museu-Arxiu de Montblanc— recolliren superficialment un bon lot de materials, que cediren al fons de l'esmentat Museu, una part dels quals estudiem en el present treball.

(1) En la posterior construcció del castell, així com la de la vila medieval, sens dubte s'aprofitaren els elements constructius que encara restaven de l'antic poblat ibèric.

En vista d'això es decidí demanar autorització per a realitzar excavacions arqueològiques. La primera campanya es va dur a terme al setembre de 1971, sota la direcció del Sr. Pedro-Manuel Berges (aleshores director del Museu Arqueològic de Tarragona i delegat d'Excavacions de la província) i del Sr. Maties Solé (director del Museu-Arxiu de Montblanc), amb la col·laboració de tota una sèrie de membres de la secció d'arqueologia (vegeu la Circular número 9, 1975). A aquesta campanya en seguiren dues més, de característiques similars: la segona a l'agost de 1972, i la tercera el 1973. A aquestes campanyes corresponen una bona part dels materials estudiats en aquest article.

Després d'un període de quasi deu anys d'inactivitat, les tasques d'excavació es van reprendre el 1982, aquesta vegada sota la direcció del Dr. Joan-Ferran Cabestany. La campanya es destinà, fonamentalment a l'estudi de les restes medievals, proporcionant un bon paquet de materials d'aquesta època, encara que donades les característiques de l'indret, també comptem amb alguns elements del període ibèric, en general poc significatius, com es pot observar a l'inventari.

Ja el 1985, amb motiu de la remodelació de les restes medievals, es practicà una nova campanya (de la qual fou directora l'arqueòloga M. Teresa Miró), durant la qual es netejà la zona excavada amb anterioritat. A més, es realitzaren diversos sondeigs al castell, sota els paviments del qual es trobà un abocador datable en els segles III-II (MIRÓ, 1987 b).

Després de cinc campanyes d'excavació i diferents recollides superficials, el volum de materials és considerable. No obstant, l'estratigrafia del jaciment es pot resumir en tres grans grups:

El més inferior, que podríem situar durant el Primer Ferro, es caracteritza per ceràmiques exclusivament fetes a mà, que alternen superfícies rugoses amb allisades o brunyides, i decoracions de cordons, impressions, incisions, etc. Aquests materials es localitzaren en llocs molt concrets de la part baixa.

El següent nivell correspon al moment Ibèric Ple, i a ell pertanyen tota una sèrie de ceràmiques fetes al torn: *tulipes*, *kalathos*, *oinochoes*, gerres i vasos diversos, àmfores de boca plana de tipus ibèric, àmfores de tipus púnic, etc., així com els vasos de vernís negre, dels quals ens ocuparem tot seguit, a més d'algunes ceràmiques fetes a mà, que recorden les del període anterior.

Aquests materials es troben a la zona baixa, en la qual s'observen les restes de murs ibèrics, així com sota del castell medieval, on apareixen algunes sitges reblides amb materials d'aquesta època.

En tercer lloc, trobem el castell d'època medieval, relacionat amb les característiques ceràmiques grises, vidrades, de reflexos metàl·lics, etc., que emmarquen la pervivència d'hàbitat.

Per últim, cal aclarir que la diversitat de les sigles que apareixen en els materials són resultat d'haver estat excavat sota diferents direccions, i amb campanyes desconnectades unes de les altres, ja que cada director

Vista panoràmica del Pla de Santa Bàrbara durant les obres d'ordenació i consolidació de les restes del castell medieval (hivern de 1987). A la vessant esquerra hom pot veure les restes del poblat ibèric (fotografia del Servei d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat, cedida pel Museu Comarcal de la Conca de Barberà)

utilitzava la nomenclatura més apropiada segons la planificació dels treballs. Nosaltres, però, hem considerat tot el volum de material de forma conjunta.

ELS MATERIALS DE VERNÍS NEGRE

De tot el lot de ceràmiques de vernís negre trobades fins el moment al jaciment del Pla de Santa Bàrbara, podem diferenciar distintes produccions, que anirem estudiant per ordre cronològic. Per a l'estudi de les formes hem utilitzat les classificacions de N. Lamboglia (LAMBOGLIA, 1952) i J. P. Morel (MOREL, 1981 a), així com l'estudi d'E. Sanmartí (SANMARTÍ, 1978), i diferents articles que se citen a la bibliografia.

LES CERÀMIQUES ÀTIQUES

Aquest és el grup més reduït, alhora que el més antic de totes les peces importades al jaciment. Diferenciem un total de sis peces, així com diversos fragments informes.

La forma dels vasos grecs està relacionada amb la funció que havien de desenvolupar⁽²⁾. En el cas de les peces trobades al jaciment del Pla de Santa Bàrbara, totes formarien part de la vaixel·la domèstica de luxe (es tracta d'importacions segurament molt costoses).

Així, diferenciem quatre copes, relacionades amb el consum del vi: dos *kylix* (Forma 4100, MOREL 1981 a; o 42, LAMBOGLIA 1952) (núms. A-89 bis i XI-XII-47); un *skyphos* (Forma 4310, MOREL 1981 a; o 43 LAMBOGLIA 1952) (núm. XII-E-346); y un *kylix-skyphos* de llavi concau (Tipus 4273 a 1, MOREL 1981 a) (núm. 1.1.359; fig. 1,1) forma freqüent a jaciments com Ullastret (PICAZO, 1977). També documentem un bol (Forma 2771 j 1, MOREL 1981 a; o 21 LAMBOGLIA 1952) (núm. A-1 i 884; fig. 1, 2) així com un plat de peix (Forma 1121, Morel 1981 a; o 23, LAMBOGLIA 1952) (núm. XI-D-2; fig. 1, 3)⁽³⁾.

(2) Els *aribals* i *alabastrons* per a contenir perfums, els *pixida* per a guarda-joies, les *hídries* per al transport de l'aigua, les *cràteres* per a barrejar el vi i l'aigua en els banquets, l'*oinochoe* per a servir el vi, els *kylix* i *eskyphos* per a beure, etc.

(3) Aquests plats es caracteritzen per presentar al fons intern un clot, en el qual es podria dipositar la salsa, mentre que els aliments es disposarien al seu voltant. Sovint aquests plats apareixen decorats en l'estil de figures roges, amb motius de peixos, la qual cosa els donà el nom de «plats de peix».

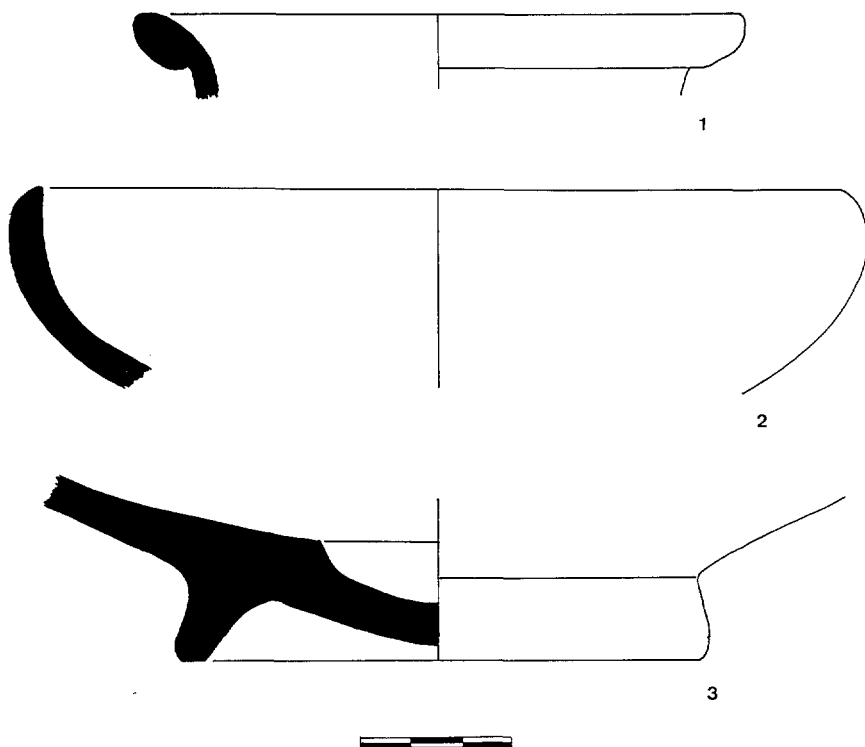

Fig. 1: Ceràmiques àtiques
 1. núm. 1.1.3059 - 2. núm. A 884 - 3. núm. XI-D-2

Pel que respecta a la datació, la major part de les peces ens proporcionen una cronologia de finals del segle IV a. E., tret del fragment de *kylix-skyphoi* de llavi concau, la datació del qual se situaria cap a la primera meitat d'aquest mateix segle. En conjunt, però, podem considerar que les primeres importacions arribarien cap a la darrera del s. IV o a l'inici del III a. E.

LES PRODUCCIONS ITÀLIQUES

Cap al primer quart del segle III a. E., i davant de la minva de les produccions gregues, a la península italiana sorgiran una sèrie de tallers que intentaran omplir aquest buit, elaborant una ceràmica que deriva bàsicament de les formes gregues.

EL TALLER DE LES PETITES ESTAMPETES

Aquest taller se situa a la zona del Laci, i es caracteritza per la impressió al fons intern de palmets i rosetes de petites dimensions i disposades alineadament (MOREL, 1981 b). Sembla ser que la seva producció fou àmpliament distribuïda, i la trobem repartida per tot el golf de Lleó, i la costa meridional de la Península Ibèrica, fins a Múrcia; així el trobem a jaciments com el Tossal de les Tenalles a Sidamon o el Molí d'Espígol; a Tornabous (SANMARTÍ, 1973), la Moleta del Remei, a Alcanar (GRÀCIA-MUNILLA-PALLARÈS, 1988), el Pla de Santa Bàrbara a Montblanc, Montbarbat, a Lloret de Mar (VILÀ-RAMÓN, 1991), i naturalment a Ullastret, Roses i Empúries (SANMARTÍ, 1973).

La seva datació se situa cap el 285 ± 20 , és a dir, a la primera meitat del segle III a. E.

Al Pla de Santa Bàrbara coneixem un únic exemplar (núm. VI-D-1; fig. 2, 1), que presenta una decoració d'una palmeta incompleta.

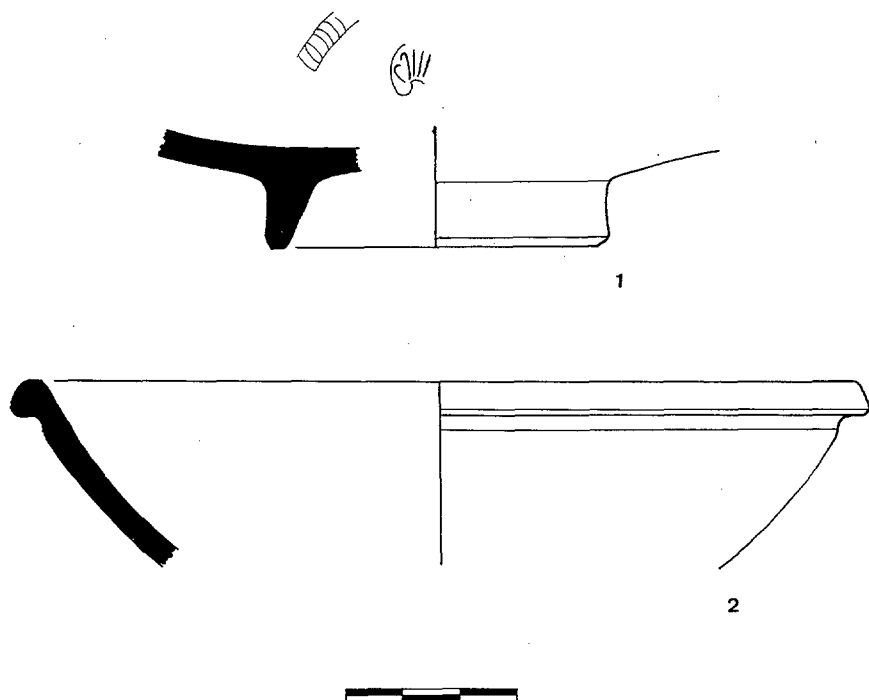

Fig. 2: Produccions itàliques
1. núm. VI-D-1 - 2. núm. V-C-1

EL GRUP 96

Aquest centre se situa també al Laci, i es considera molt relacionat amb el Taller de les Petites Estampetes; ambdues produccions semblen tenir una mateixa àrea de distribució, i una mateixa cronologia.

Al Pla de Santa Bàrbara constatem un exemplar d'aquest alfar (núm. 1-pl-34), adscrit a la forma 2621 (MOREL, 1981 a).

PRODUCCIONS DE SICÍLIA

Un exemplar trobat al Pla de Santa Bàrbara (núm. V-C-1; fig. 2, 2) que s'assimila al tipus 2556 b 1 (MOREL, 1981 a), té els paral·lels en una producció local apareguda a Solunto, Palerm, i es data dintre del segle III a. E.

LES PRODUCCIONS OCCIDENTALS

A partir de la primera meitat del segle III a. E. apareix tot un seguit de centres de producció a la zona del golf de Lleó que, imitant el Taller de les Petites Estampetes, elaboraran vasos de ceràmica protocampniana, els quals es difondran bàsicament en les àrees veïnes.

EL TALLER 24B - 25B

El Taller se situa geogràficament a la zona del golf de Lleó.

Corresponen a aquest taller una sèrie de vasos de petites dimensions, i d'unes característiques morfològiques que els fan fàcilment identificables: una decoració a la superfície externa, sota la vora, de gallons emmarcats per una o dues acanaladures. Aquesta mateixa forma va ser fabricada també pel Taller de les Pàteres de les Tres Palmetes Radials, de Roses (SANMARTÍ, 1978). Les produccions d'aquest centre s'assimilen a la forma 2544 (MOREL, 1981 a) o 24B -25B (LAMBOGLIA, 1952), i la seva cronologia se situaria entre la darrerria del segle IV i l'inici del III a. E.

Al Pla de Santa Bàrbara, s'han trobat un total de quatre peces pertanyents a aquest centre de producció (núms A-10; A-810, fig. 3, 1; V-C-222, fig. 3, 2; i XIV-E-1, fig. 3, 3).

Aquests vasos apareixen freqüentment als jaciments que presenten una cronologia similar a la nostra; així podem citar el Tossal de les Tenalles, a Sidamon (BARBERÀ, 1964-65: 152 i 154, fig. 7, núms. 6 i 7),

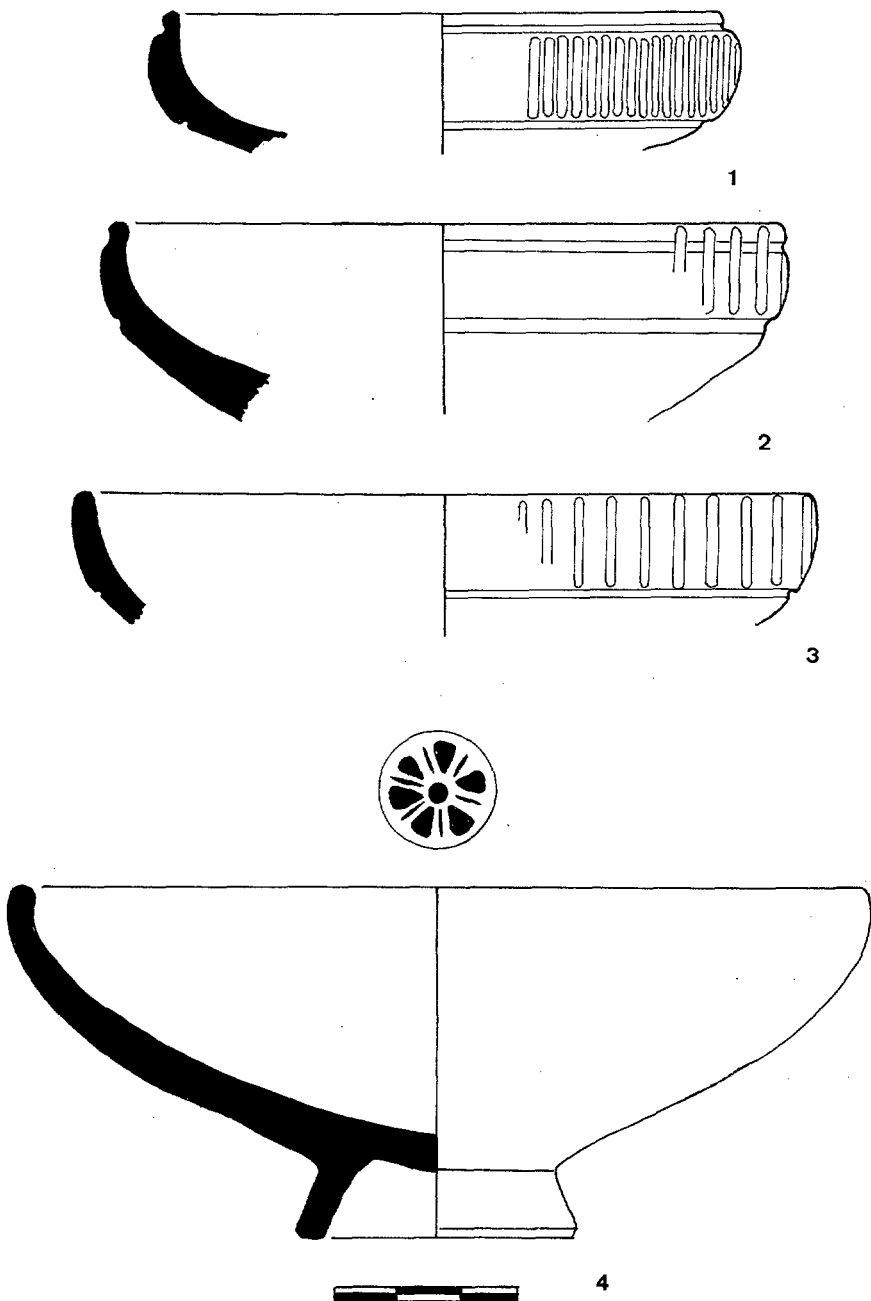

Fig. 3: Produccions occidentals

1. núm. A-810 - 2. núm. V-C-22 - 3. núm. XIV-E-1 - 4. núm. A-809

Santa Anna, a Castellvell del Camp (RAMÓN, 1988), la Moleta del Reimei, a Alcanar (GRÀCIA-MUNILLA-PALLARÈS, 1988, núm. 85), Montbarbat, a Lloret de Mar (VILÀ-RAMÓN, 1991), o Ensérune, a Hérault, Llenguadoc (GALLET de SANTERRE, 1980, fig. X, núms. 66, 67, 69 i 70).

PRODUCCIONS DE LA ZONA DEL LLENGUADOC, ROSSELLÓ I CATALUNYA

Dintre de la mateixa àrea d'influència diferenciem algunes produccions; les més conegudes serien les del Taller de les Pàteres de les Tres Palmetes Radials, ubicat a Rhode, i les del Taller *Nikia-Iwn* (SANMARTÍ, 1978), produccions que han estat identificades a les nostres contrades.

El grup més nombrós el constitueixen un total de 12 peces que s'assemblen a la Forma 2764 (MOREL, 1981) o 27 (LAMBOGLIA, 1952) (núms. A-3; A-4; A-9 i 885; A-809, fig. 3, 4; A-814; XI-XII-21; XI-XII-22; XI-XII-24; XI-XII-25; XI-XII-26; XII-E-6 i XII-E-7).

Aquesta forma podria correspondre a produccions del Taller 27 GL, situat a la zona del golf de Lleó, i al qual se li concedeix una cronologia de la primera meitat del segle III a. E.

En realitat es tracta d'una forma molt freqüent en els poblats ibèrics d'aquesta època, i la podem constatar a jaciments com el Tossal de les Tenalles, a Sidamon (BARBERÀ, 1964-65: 152 i 154, fig. 7, núms. 1 a 5), Margalef, a Torregrossa (JUNYENT, 1974: 384, 385, fig. 2 núms. 4 i 5), El Vilar, a Valls (FABRA-BURGUETE-SOLÉ, 1989: 174, núm. 1330) entre d'altres.

Un dels exemplars apareguts al Pla (A-809) ha estat reconstruït, i presenta el seu perfil complet. Al fons intern apareix una roseta impresa, de sis pètals separats per línies, i botó central. Aquest mateix motiu, tot i que en rosetes de cinc, sis o vuit pètals són freqüents en vasos del Taller de les Pàteres de les Tres Palmetes Radials de Roses (SANMARTÍ, 1978: Lám. 98) és a dir, de la mateixa àrea d'influència.

En aquest mateix grup podríem incloure tres peces del jaciment. L'una (núm. XI-XII-23), que s'assimilaria a la forma 2762 (MOREL, 1981 a), de la qual podem trobar paral·lels a jaciments com el Tossal de les Tenalles, a Sidamon (BARBERÀ, 1964-65: 151, fig. 6, 2), i de vegades podem constatar aquesta mateixa forma en vasos del Taller de *Nikia-Iwn*, també situat a la zona del golf de Lleó, i datable entre la darrereria del segle III i l'inici del II a. E., a l'igual que la nostra peça.

Una segona peça (núm. B-5, fig. 4, 3), s'assimilaria a la forma 2642 c 1 (MOREL, 1981 a), els paral·lels de la qual els trobem en un vas de producció local, apareguda al Tossal de les Tenalles, a Sidamon (BARBERÀ, 1964-65: 154, fig. 7, 9), i amb una cronologia similar a l'anterior.

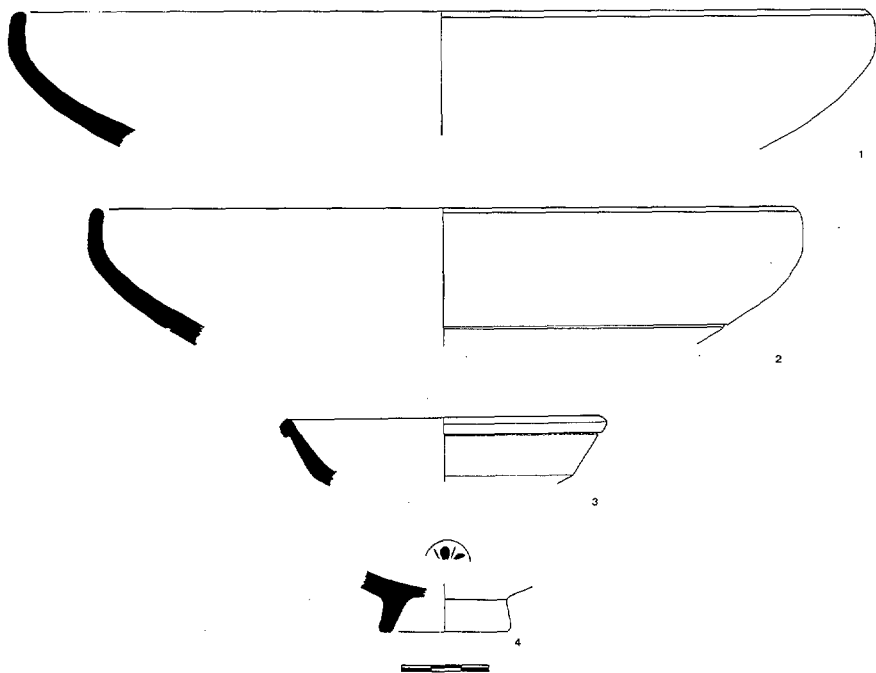

Fig. 4: Produccions occidentals
 1. núm. A-883 - 2. núm. A-811 - 3. núm. B-5 - 4. núm. A-814

Finalment, un vas (núm. XI-XII-28) de la forma 2253 a 1 (MOREL, 1981 a), amb paral·lels en una peça de producció local trobada a Ensérune, al Llenguadoc (MOREL, 1981), amb una datació igual que les anteriors.

PRODUCCIONS DE LA ZONA DE CATALUNYA

Les tenim documentades en alguns vasos que s'assimilen a la forma 2812 (MOREL, 1981 a), i que apareixen en jaciments de l'àrea catalana, com el Tossal de les Tenalles, a Sidamon (BARBERÀ, 1964-65: 151, fig. 6, 3), o en Margalef, a Torregrossa (JUNYENT, 1974: 382, fig. 1, 2) entre d'altres.

Concretament al Pla de Santa Bàrbara constatem un total de tres peces diferents (núms A-8; fig. 4, 1; i XIV-D-E-1), totes elles amb característiques similars quant a pasta i vernís.

J. P. Morel (MOREL, 1981 a) considera que es tracta de produccions de la zona de Catalunya, i les data cap a la segona meitat del segle III a. E.

Finalment, podríem incloure en aquest grup un exemplar (XIV-E-1) adscrit a la forma 2823 (MOREL, 1981 a), que es considera com una producció de la costa oriental de la Península Ibèrica, podent-se constatar a jaciments de Catalunya com ara el Tossal de les Tenalles, a Sidamon (BARBERÀ, 1964-65: 144, fig. 5, 2), i que es data entre la segona meitat del s. III i l'inici del II a. E.

LA CERÀMICA CAMPANIANA A

Aquestes ceràmiques reben el nom de la zona en la qual s'elaboren: la regió de Nàpols, és a dir, la Campània. Es tracta, doncs, de produccions de la península itàlica, que comencen a distribuir-se a Catalunya amb l'inici de la conquesta romana. Són peces àmpliament difoses, que substituiran les anteriors produccions, perdurant fins a ben entrat el segle I a. E., quan es comencen a elaborar els vasos de *terra sigillata itàlica*.

Al Pla de Santa Bàrbara trobem un total de 22 peces diferents, totes elles de formes funcionals: plats, bols o copes.

Observem una major abundància dels plats (14 fragments), preferentment les pàteres, de les quals diferenciem dos exemplars (IV-D-C-137 i 1-c1-171) de la sèrie 2234 (MOREL, 1981 a), un altre (1-7-3060) del tipus 2253 d1 (MOREL, 1981 a), dos (8-51 i B-7) de l'espècie 2250 (MOREL, 1981 a), i cinc (B-6, 1-c3-1498, 1-7-3061, XII-E-8 i 1-7-3062) del gènere 2200 (MOREL, 1981 a). En conjunt tindrien una datació de la primera meitat del segle II a. E.

Aquestes pàteres són freqüents a tots els jaciments d'aquesta època, com la Timba del Castellot, a Riudoms (RAMÓN, 1988), o la troballa del Tillans, a Prades (VILASECA, 1968: 355) (RAMÓN, 1988).

En segon lloc tenim els anomenats plats de peix, la forma dels quals deriva dels prototips àtics. Al Pla de Santa Bàrbara tenim quatre exemplars: dos (A-886 i XI-D-2) del tipus 1122 a (MOREL, 1981 a), i dos (XII-E-2 i XI-XII-29) de l'espècie 1120. La datació d'aquestes peces oscil·la entre la darrerria del segle III i l'inici del II a. E.

Troblem aquestes mateixes formes a jaciments relativament pròxims com Santa Anna, a Castellvell del Camp (RAMON, 1988), el Degotall, a Alcover (RAMON, 1988), el Tossal de les Tenalles, a Sidamon (BARBERÀ, 1964-65: 145, fig. 2 núms. 4 i 5), o Margalef, a Torregrossa (JUNYENT, 1974: 380, fig. 1, 1).

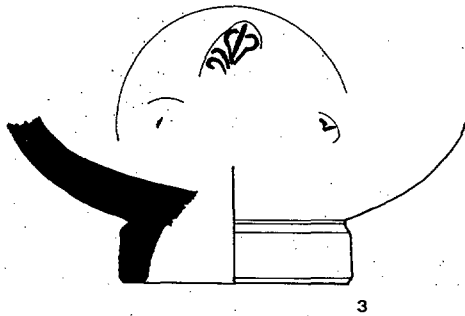
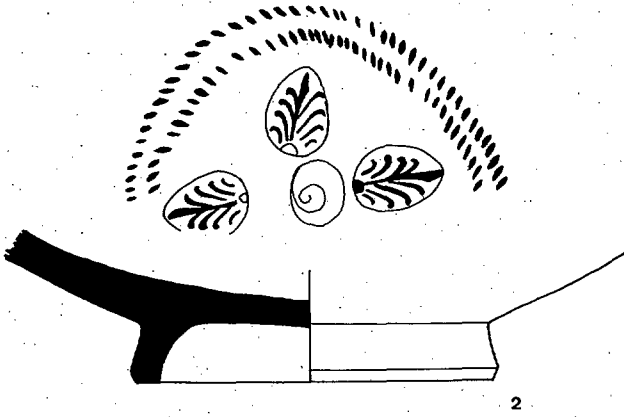
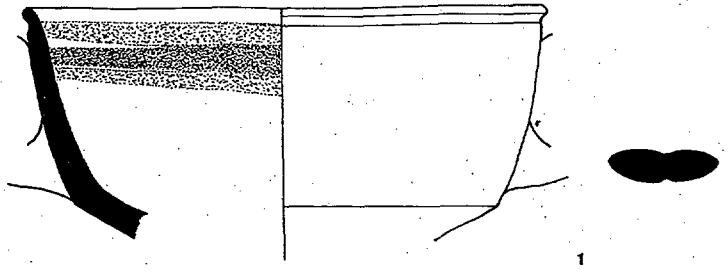

Fig. 5: Ceràmica campaniana A
1. núm. VIII-D-164 - 2. núm. A-811 - 3. núm. A-813

Un altre plat (1-7-285) correspondria al tipus 2822 (MOREL, 1981 a), amb una datació lleugerament posterior.

Un segon grup seria el dels bols, dels quals comptem amb 5 exemplars: dos (VII-D-C-47 i a-2) del tipus 2154 (MOREL, 1981 a), forma 33 a (LAMBOGLIA, 1952), amb una datació de finals del segle III inicis del II a. E. Un altre exemplar (A-888) correspon a l'espècie 2640 (MOREL, 1981 a), que apareix a molts jaciments, com per exemple el Degotall, a Alcover (RAMON, 1988), el Tossal de les Tenalles (BARBERÀ, 1964-65: 154, fig. 7, núms. 8 i 9), o Margalef, a Torregrossa (JUNYENT, 1974: 389-390, fig. 4, núms. 10 al 12). La datació de la nostra peça s'inclouria dins de la primera meitat del segle II a. E. També comptem amb un exemplar (A-887) del gènere 2700 (MOREL, 1981 a); i un altre (A-5) del tipus 2912 (MOREL, 1981 a), datable cap a mitjan segle II a. E.

En tercer lloc tenim tres fragments de copes de dues anses, datables dins de la primera meitat del segle II a. E.: una (V-D-2) del gènere 3100 (MOREL, 1981 a), una altra (1-7-3063) del tipus 3131 (MOREL, 1981 a), i la darrera (VIII-D-164) del tipus 3311 (MOREL, 1981 a). Aquestes copes les trobem a jaciments com Santa Anna, a Castellvell del Camp (RAMÓN, 1988), el Degotall, a Alcover (RAMÓN, 1988), o el Tossal de les Tenalles (BARBERÀ, 1964-65: 146, fig. 3).

Per últim, comptem amb alguns fragments de bases que presenten decoracions en el seu fons intern. Dues d'elles (A-812, fig. 6, 2; i 82-N-22, fig. 6, 1) tenen una roseta de característiques molt semblants: set pètals i botó central, tot i que una d'elles és de millor factura que l'altre.

Troblem rosetes similars a les nostres en el Tossal de les Tenalles (BARBERÀ, 1964-65: 158, fig. 9, 14 i fig. 10, 5 i 6), a Margalef (JUNYENT, 1974: 382, fig. 1, 2 i 385, fig. 2, 5), o al Molí de l'Espígol, a Tornabous (MALUQUER - LLORENS - BALDELLOU - JUNYENT - CURA, 1971, fig. 5); en aquest darrer amb una cronologia del segle III a. E.

Un altre fragment (1.7.3064) presenta una roseta incompleta, de la qual únicament resten quatre pètals (fig. 7, 8).

Els altres dos fragments presenten decoracions de palmetes; l'un (A-11, fig. 5, 2) amb tres de les quatre palmetes que decorarien el fons, disposades radialment en forma de creu, envoltades per dues línies d'estries. Aquest mateix motiu apareix en un vas procedent d'Empúries, datable a la primera meitat del segle II a. E. (SANMARTÍ, 1978: 500, lám. 82, núm. 1484).

L'altre (A-813, fig. 5, 3), presenta una de les quatre palmetes que hi hauria originàriament, i restes d'altres dues, també en disposició radial. Els paral·lels els trobem al jaciment de Margalef, a Torregrossa, en un vas del final del segle III a. E. (JUNYENT, 1974: 390, fig. 413).

Així doncs, sembla que el volum de les ceràmiques campanianes A s'englobarien dins de la primera meitat del segle II a. E., amb alguns materials de mitjan d'aquest mateix segle.

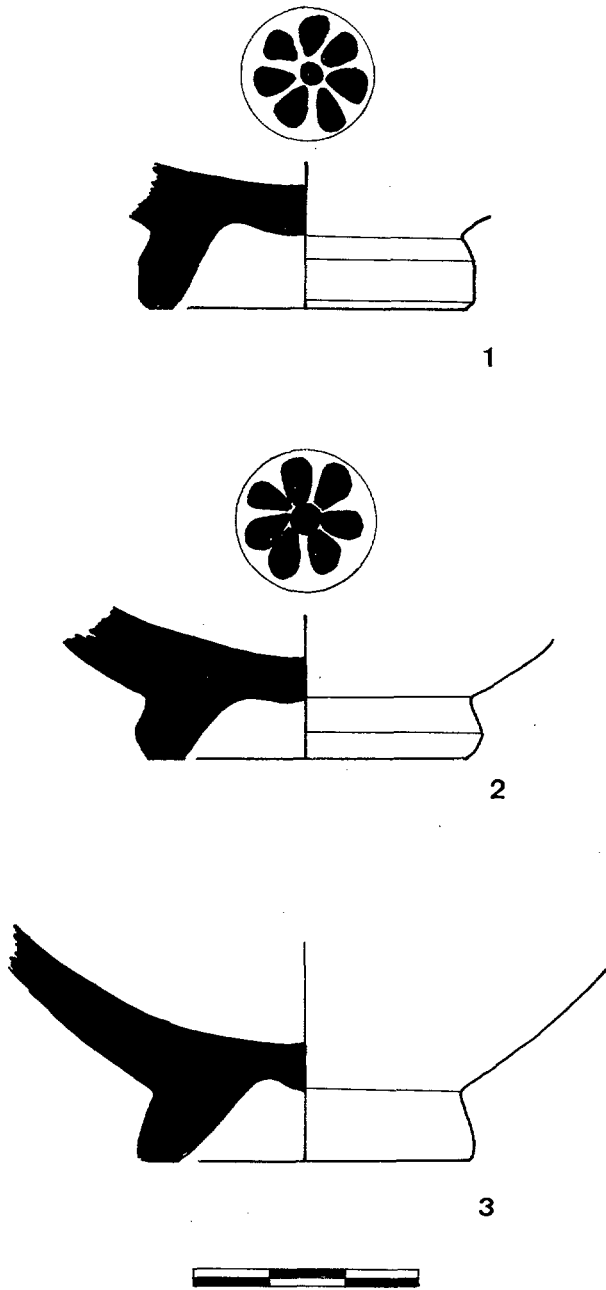

Fig. 6: Ceràmica campaniana A
 1. núm. 82-N-22 - 2. núm. A-812 - 3. núm. I-B-5

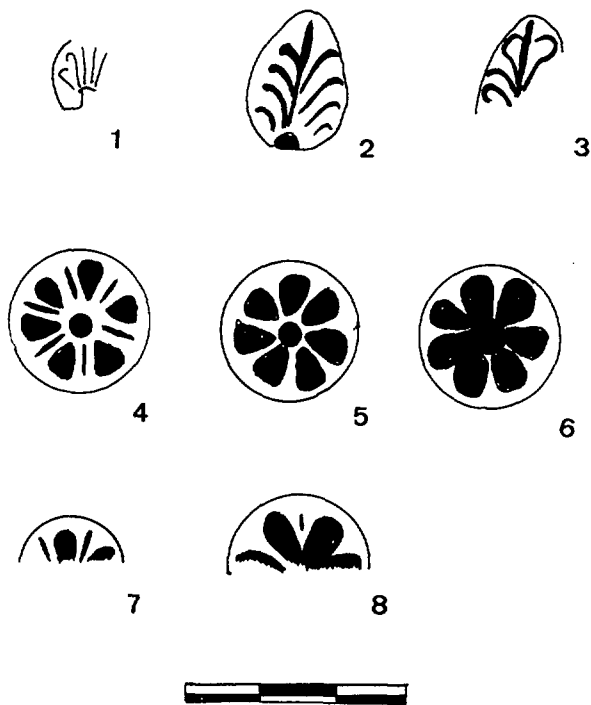

Fig. 7: Estampetes

1. núm. VI-D-1 - 2. núm. A-811 - 3. núm. A-813 - 4. núm. A-809
5. núm. 82-N-22 - 6. núm. A-812 - 7. núm. A-814 - 8. núm. 1-7-3064

LA CERÀMICA CAMPANIANA B

Aquestes produccions coexisteixen amb les de campaniana A, tot i que el seu inici de fabricació és posterior. Es caracteritzen per una sèrie d'aspectes morfològics que les diferencien dels altres tipus.

Al Pla de Santa Bàrbara són francament escadusseres les ceràmiques d'aquest tipus: una d'elles (XI-XII-30) de l'espècie 1220 (MOREL, 1981 a), altres dues (I-4 i A-7) al gènere 2200 (MOREL, 1981 a), i un altre (VII-DC-48) al gènere 2700 (MOREL, 1981 a); l'últim (V-C-214) correspon a un fragment de fons i peu.

En general podem considerar una datació de la segona meitat del segle II a. E.

CONCLUSIONS

A partir d'aquestes dades podem considerar un inici de les importacions cap a la darrereria del segle IV a. E., que no vol dir un inici d'ocupació del jaciment. Aquestes primeres importacions estan representades per les ceràmiques àtiques. No obstant, l'esmentat tipus ceràmic configura únicament un 9'8% del percentatge de materials de vernís negre del poblat. La seva procedència és majoritàriament de la part baixa del turó, en el qual es detecten les restes d'habitacions d'època ibèrica.

Al començament del segle III a. E. ha decrescut la importància dels centres comercials grecs, mentre que Roma es troba en un moment d'apogeu polític-econòmic; no és estrany, doncs, que es potenciï la creació de centres terrissaires que elaboraran peces semblants a les gregues, i que tindran una gran acceptació a la zona occidental de la Mediterrània. D'aquests centres destacaria el *Taller de les Petites Estampetes*, del qual ens hem ocupat anteriorment. No obstant, aquestes produccions tampoc són massa abundants al nostre jaciment; a penes representen un 3'2% del volum d'importacions.

Ben aviat, nous centres de producció s'establiran per tota la zona del golf de Lleó, fabricant ceràmiques en la línia dels tallers itàlics, però amb característiques pròpies i particulars. Els seus productes tindran una àmplia difusió i acceptació entre els nuclis de població de l'àrea catalana. És en aquest moment quan, per primera vegada, observem al Pla de Santa Bàrbara un augment dels materials de vernís negre, constituint un 41% dels materials importats.

Això és degut, segurament, a què la proximitat dels centres de producció facilitava la difusió de les peces, i per tant eren molt més assequibles.

Finalment, a la darrereria del segle III a. E. amb l'inici de la conquesta romana, arribaran els productes que en aquell moment s'estan elaborant a la península itàlica: les ceràmiques campanianes. La romanització comporta tota una sèrie de canvis, entre els quals hi hauria la creació d'una important xarxa viària que facilita l'expansió de les idees i de tots aquells elements que les acompanyen. No és estrany, doncs, la ràpida difusió dels elements de cultura material. Les ceràmiques campanianes ocupen un total del 44% del total de les importacions.

Segons les dades que hem extret d'aquests materials, sembla que aquestes darreres importacions no depassen la segona meitat del segle II a. E. Aquest és el moment en què la gran majoria de poblats ibèrics s'abandonen per a configurar un nou sistema sòcio-econòmic: les vil·les.

Una altra qüestió seria com arribarien aquestes ceràmiques al Pla. Pel que respecta a les ceràmiques àtiques, així com les primeres importacions itàliques, no podem oblidar la presència de la colònia grega d'Empòrion, que durant tot el segle IV i bona part del III a. E. gaudirà d'una gran expansió comercial.

L'existència de materials grecs en els jaciments catalans ocupats entre els segles V-IV a. E. és perfectament normal. Trobem aquestes ceràmiques a jaciments pròxims al Pla, com per exemple Santa Anna, a Castellvell del Camp (Baix Camp), la Timba del Castellot, a Riudoms (Baix Camp), Tarragona (Tarragonès), Els Garràfols, a Vallmoll (Alt Camp), El Vilar, a Valls (Alt Camp), el Tossal de les Tenalles, a Sidamon (Segrià), o Tornabous (L'Urgell), entre d'altres.

Cal considerar també l'existència d'un assentament indígena situat al sector sud-occidental de la ciutat de Tarragona, molt pròxim a la desembocadura del riu Francolí. El volum i la qualitat dels materials grecs trobats fins el moment en aquest jaciment fan pensar en un important nucli d'hàbitat ocupat com a mínim des de la segona meitat del segle V a. E. (MIRÓ, 1987 a) (MIRÓ, 1988) (ADSERIAS-RAMÓN, 1991).

Hem de tenir en compte també la presència de diferents assentaments d'època ibèrica al llarg del curs del riu Francolí: Els Garràfols, a Vallmoll; El Vilar, a Valls, o el propi Pla de Santa Bàrbara. Hom admet que els rius constitueixen, a tota època, immillorables vies de comunicació cap a l'interior; la importància de l'Ebre està corroborada pels diversos jaciments que s'assenten al seu curs. Sens dubte, també el Francolí va ser un camí de penetració cap a les terres lleidatanes, i jugà un paper important en la difusió dels materials de vernís negre.

Per altra banda, si observem el conjunt de materials trobats fins ara al Pla, podem constatar una gran similitud amb els jaciments coneguts de les veïnes contrades de les Garrigues i l'Urgell: els materials de vernís negre, presència de vernís roig ilergeta al Pla, i les similituds de les formes de la ceràmica comuna, fan pensar en contactes entre la gent del Pla de Santa Bàrbara i les dels jaciments lleidatans mencionats.

Per concloure, podem afirmar que ens trobem davant d'un jaciment característic del període Ibèric Ple, amb unes arrels anteriors, que s'abandonarà a la darrera del segle II a. E., fins a l'època medieval.

Som conscients que es tracta d'una informació parcial, ja que les conclusions definitives seran l'estudi de tot el volum de materials d'aquest interessant jaciment, actualment en curs.

Agraïm al Museu de la Conca de Barberà les facilitats que ens ha donat per a l'elaboració d'aquest treball, així com per a la seva difusió.

ANNEX

INVENTARI DELS MATERIALS

Ceràmica àtica

A-1 i 884. Sis fragments de vora i paret d'un vas de la forma 21 (LAMBOGLIA, 1952) o 2771 j 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, de fractura irregular; el vernís negre fosc, de bona qualitat, brillant, encara que poc espès. La seva datació se situaria cap a l'últim quart del segle IV a. E. Dimensions: diàmetre boca 16 cm (fig. 1, 2).

A-809 bis. Fragment de vora i paret molt rodat d'un *kylix* de la forma 42 (LAMBOGLIA, 1952), o 4100 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, fina i dura; el vernís de color negre fosc, de bona qualitat i poc espès.

XI-XII-27. Fragment de vora i paret d'un *kylix* de la forma 42 (LAMBOGLIA, 1952), o 4100 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat clar, fina i dura; el vernís de color negre fosc, de molt bona qualitat, espès i brillant.

XII-E-346. Fragment de vora, paret i asa molt rodat, d'un *skyphos* de la forma 43 (LAMBOGLIA, 1952), o 4300 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat, molt fina; el vernís és bo, de color negre fosc, espès i brillant. La seva datació se situaria entre la darrerria del segle IV i els inicis del III a. E.

I-1-359. Fragment de vora i paret d'un *kylix-skyphoi* de llavi concau (PICAZO, 1977), tipus 4273 a 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, fina; el vernís de bona qualitat, de color negre fosc, molt brillant encara que poc espès. La seva datació se situa als inicis del segle IV a. E. Dimensions: diàmetre boca 12 cm (fig. 1, 1).

XI-D-2. Fragment de fons molt rodat d'un plat de la forma 23 (LAMBOGLIA, 1952), o 1121 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix ataronjat, fina; el vernís és de bona qualitat, encara que presenta deficiències de cocció, adquirint una tonalitat amarronada, brillant (fig. 1, 3).

Les produccions itàliques

VI-D-1. Fragment de paret i fons d'un vas de pasta de color rosat grisós, fina, depurada, amb el vernís poc espès, encara que brillant. Al seu fons intern presenta una palmeta fragmentada, de reduïdes dimensions, insertada en un cercle format per dues línies incises, amb petites incisions al seu interior. Correspon al Taller de les Petites Estampetes, amb una datació de 285 ± 20 a. E. (fig. 2, 1).

1.pl.34. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2621. (MO-

REL, 1981 a). La pasta és de color vermell ataronjat, i el vernís negre fosc amb tonalitats blavoses. Correspon a les produccions del grup 96, i la seva cronologia és de la primera meitat del s. III a. E. Dimensions: diàmetre boca 14 cm.

V-C-1. Fragment de vora i paret d'un vas del tipus 2556 b1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat, fina, i el vernís de color negre mat. Es tractaria d'una producció de Sicília, datable en el s. III a. E. Dimensions: diàmetre boca 15 cm (fig. 2, 2).

Les produccions occidentals

A-10. Fragment de vora i paret molt rodat, d'un vas de la forma 24B-25B (LAMBOGLIA, 1952), o 2544 d 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat clar, fina, amb el vernís de color negre fosc, molt degradat. Immediatament sota la vora presenta una decoració de gallons limitada per una acanaladura inferior.

A-810. Fragment de vora i paret d'un vas de la forma 24B-25B de (LAMBOGLIA, 1952) i 2544 e 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color ataronjat, fina i depurada, i el vernís està pràcticament perdut. Sota la vora té una decoració de gallons emmarcats entre dues acanaladures. Dimensions: diàmetre boca 9 cm (fig. 3, 1).

V-C-222. Fragment de vora i paret d'un vas de la forma 24B-25B (LAMBOGLIA, 1952) o 2544 e 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color vermellós, i el vernís, poc espès, ha estat mal cuit, adquirint una tonalitat entre vermellosa i ataronjada. Sota la vora té una decoració de gallons emmarcats per dues acanaladures. Dimensions: diàmetre boca 11 cm (fig. 3, 2).

Produccions de la zona del Llenguadoc, Rosselló i Catalunya

A-809. Divuit fragments de vora, paret, fons i peu d'un vas que ha estat reconstruït, del tipus 2764 b1 (MOREL, 1981 a). La pasta és vermellosa, i el vernís, de no gaire bona qualitat, i poc espès, de color negre fosc. Al fons intern presenta una decoració d'una roseta de sis pètals separats per línies, i botó central, en relleu. Dimensions: alçada 5'6 cm, diàmetre boca 14 cm, diàmetre base 4'5 cm (fig. 3, 4).

XI-XII-23. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2762 (MOREL, 1981). La pasta és de color beix rosat, i el vernís negre fosc, de bona qualitat i brillant. Dimensions: diàmetre boca 28 cm.

A-3. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2764 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, i el vernís negre fosc, espès i mat. Dimensions: diàmetre boca 15 cm.

A-4. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2764 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color gris mitjà, i el vernís de color negre fosc, mat, i d'aspecte rugós. Dimensions: diàmetre boca 16 cm.

A-9 i 885. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2764 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color gris mitjà, i el vernís de bona qualitat, negre fosc, mat. Dimensions: diàmetre boca 17 cm.

XI-XII-21. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2764 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, i el vernís negre fosc, de bona qualitat i brillant.

XI-XII-22. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2764 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, i el vernís negre fosc, de bona qualitat i mat. Dimensions: diàmetre boca 17 cm.

XI-XII-25. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2764 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, i el vernís negre fosc, mat.

XI-XII-26. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2764 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, i el vernís negre fosc, de bona qualitat i mat. Dimensions: diàmetre boca 14 cm.

XII-E-6. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2764 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat, més clar a l'interior que als extrems, i el vernís negre fosc, de bona qualitat i d'aspecte metàl·lic. Dimensions: diàmetre boca 16 cm.

XII-E-7. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2764 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix vermellós, i el vernís negre fosc, poc espès, i mat. Dimensions: diàmetre boca 15 cm.

B-5. Fragment de vora i paret d'un vas del tipus 2642 c 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, i el vernís negre, poc espès (fig. 4, 3).

XI-XII-28. Fragment de vora i paret d'una pàtera del tipus 2253 a 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, i el vernís negre amb deficiències de coccio. Dimensions: diàmetre boca 28 cm.

A-814. Fragment de paret i fons d'un vas de pasta de color beix, i vernís de color negre fosc, poc espès, amb el fons extern reservat. Al fons intern presenta una decoració incompleta d'una roseta en relleu, de la qual es conserven dos pètals separats per línies. Dimensions: diàmetre base 4'5 cm (fig. 4, 4).

Produccions de la zona de Catalunya

A-8. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2812 (MOREL, 1981 a). La pasta de color beix rosat, i el vernís de color negre fosc, poc espès i brillant. Dimensions: diàmetre boca 14 cm.

A-883. Sis fragments de vora i paret d'un vas de tipus 2812 d 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, fina i depurada, i el vernís, de color negre fosc, és de bona qualitat, encara que poc espès. Dimensions: diàmetre boca 25 cm. (fig. 4, 1).

XIV-D-E-1. Fragment de vora i paret d'un vas del tipus 2812 c 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat, rugosa, i el vernís poc fi,

de color negre fosc, mat a la superfície interna. Dimensions: diàmetre boca 24 cm. (fig. 4, 2).

XIV-E-1. Fragment de vora i paret d'un vas del tipus 2823 a 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, i el vernís negre fosc, de bona qualitat, espès i brillant.

La ceràmica campaniana A

A-2. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2154 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat, i el vernís de color negre mat, poc espès. Presenta a la superfície interna una decoració pintada de dues bandes horitzontals paral·leles, una d'elles blanca i l'altra vermella. Dimensions: diàmetre boca 13 cm.

A-5. Fragment de vora i paret d'un vas del tipus 2912 a 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color ataronjat, i el vernís negre, de bona qualitat, brillant, encara que presenta defectes de cocció, adquirint de vegades una tonalitat marró-grana fosca. Dimensions: diàmetre boca 15 cm.

A-886. Fragment de vora i paret d'un vas del tipus 1122 (MOREL, 1981 a) de pasta de color rosat, i el vernís negre mat, espès. La seva datació seria de final del segle III i l'inici del II a. E. Dimensions: diàmetre vora 29 cm.

A-887. Fragment molt rodat de vora i paret d'un vas del gènere 2700 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix rosat, i el vernís poc espès.

A-888. Fragment de vora i paret d'un vas de l'espècie 2640 (MOREL, 1981 a), la pasta de color beix rosat clar, i el vernís poc espès, de color negre mat.

B-6. Fragment de vora i paret d'un vas del gènere 2200 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color ataronjat, i el vernís de color negre, espès, encara que apareix mal aplicat.

B-7. Fragment de vora i paret d'una pàtera de l'espècie 2250 (MOREL, 1981 a) de pasta de color taronja, i el vernís de color negre, poc espès i molt degradat. La seva datació se situaria en el segle II a. E. Dimensions: diàmetre vora 24 cm.

IV-D C-137. Fragment de vora i paret d'una pàtera de la sèrie 2234 (MOREL, 1981 a) de pasta de color rosat, i vernís de molt bona qualitat negre fosc i brillant. La seva datació se situa pels volts de mitjan del segle II a. E.

VII-D C-47. Fragment de vora i paret d'un vas de forma 33 A (LAMBOGLIA, 1956), o 2154 (MOREL, 1981 a), amb la pasta de color marró vermellós, de fractura irregular, i el vernís negre mat, poc espès. A la superfície interna, directament sota de la vora, presenta una decoració de dues bandes horitzontals paral·leles pintades en blanc. La seva datació se situa en el segle II a. E.

VIII-D-164. Fragment de vora, paret i asa, d'una copa del tipus 3311 c 1 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat, fina, farinosa, i el vernís, poc espès, de color negre fosc. A la superfície interna, i directament sota la vora presenta una decoració pintada de tres línies horitzontals paral·leles, les dues externes vermelloses i l'interior blanca. La seva cronologia se situa en el segle III a. E. Dimensions: diàmetre vora 11 cm (fig. 5, 1).

X-1 bis. Fragment molt rodat de vora i paret d'un vas de pasta de color vermellós, i vernís poc espès de color negre mat.

XI-XII-29. Fragment de vora i paret d'un plat de peix, de l'espècie 1120 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color vermellós, i el vernís negre brillant. La seva datació és de la darrerria del s. III o l'inici del II a. E.

XII-E-2. Fragment de vora i paret d'un plat de peix de l'espècie 1120 (MOREL, 1981 a), de pasta de color ataronjat i vernís poc espès, de color negre fosc.

XII-E-8. Fragment de vora i paret d'un plat del gènere 2200 (MOREL, 1981 a), de pasta de color vermellós i vernís poc espès, de color negre mat.

8-51. Fragment de vora i paret d'un vas de l'espècie 2250 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color vermellós, fina, i el vernís de poca qualitat, negre mat. La seva datació és del s. II a. E.

1-7-285. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2822 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat, i el vernís poc espès, de color negre fosc mat. La seva datació se situa cap a mitjan s. II a. E.

1-7-3060. Fragment de vora i paret d'una pàtera del tipus 2253 d 1 (MOREL, 1981 a), de pasta de color marró vermellós, dura, i el vernís de color negre metàl·lic, poc espès i mal aplicat. Al fons intern presenta una decoració estriada. La seva datació és de final del s. II a. E. Dimensions, diàmetre boca 21 cm.

1-7-3061. Fragment de vora i paret d'una pàtera del gènere 2200 (MOREL, 1981 a), de pasta de color beix vermellós, i vernís de color negre mat.

1-7-3062. Fragment de vora i paret d'una pàtera del gènere 2200 (MOREL, 1981 a), de pasta de color rosat, i vernís de bona qualitat, de color negre blavós.

1-cl-171. Fragment de vora i paret d'un vas de la sèrie 2234 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color rosat, i el vernís, de bona qualitat, de color negre fosc brillant. La seva datació és de final del s. III o l'inici del II a. E.

1-c3-1498. Fragment de vora i paret d'una pàtera del gènere 2200 (MOREL, 1981 a), de pasta de color vermellós, i vernís de color negre fosc, mat.

A-811. Fragment de paret, fons i peu d'un vas de pasta de color beix, i vernís poc espès de color negre fosc. Presenta al seu fons intern una decoració de tres palmetes disposades radialment en forma de creu,

amb una espiral al centre; mancaria una altra palmeta. Dimensions: diàmetre base 8 cm (fig. 5, 2).

A-812. Fragment de paret, fons i peu d'un vas de pasta beix, i vernís poc espès de color negre fosc, amb el fons extern reservat. Al fons intern presenta una decoració d'una roseta de set pètals i botó central en relleu. Dimensions: diàmetre base 4'5 cm (fig. 6, 2).

A-813. Fragment de paret, fons i peu d'un vas de pasta ataronjada, i vernís poc espès, de color negre brillant. Presenta al seu fons intern una decoració incompleta de tres palmetes fragmentades, que es disposarien de forma radial, mancant una altra palmeta. Dimensions: diàmetre base 5 cm (fig. 5, 3).

82-N-22. Fragment de fons i peu d'un vas, de pasta de color rosat, porosa, i vernís de color negre fosc, poc espès. Al fons intern presenta una roseta d'elaboració acurada, de set pètals i botó central. Dimensions: diàmetre base 4'5 cm (fig. 6, 1).

I-7-3064. Fragment de paret, fons i peu d'un vas de pasta beix rosat, i vernís amarronat, que presenta al seu fons intern una roseta fragmentada, en la que es poden veure quatre pètals, separats per línies. Dimensions: diàmetre base 5'8 cm.

I-7-3063. Fragment de fons d'una copa de la sèrie 3131 (MOREL, 1981 a). La pasta és de color beix vermellós, farinosa, i el vernís poc espès, de color negre mat. Al fons intern presenta una decoració de quatre cercles concèntrics i un punt central, pintats en diferents colors: el més extern blanc, el segon vermell, el tercer negre, el quart blanc i el punt negre. La seva datació se situa en el s. II a. E.

I-B-1. Fragment de paret i fons d'un vas de pasta de color marró-grana i el vernís poc espès, de color negre amarronat, sobretot a l'interior.

V-D-1. Fragment de fons i peu d'un vas de pasta de color beix rosat, i el vernís, poc espès és de color negre mat, i apareix molt degradat. Al fons intern presenta dos cercles incisos concèntrics.

V-D-2. Fragment de fons d'una copa segurament del gènere 3100 (MOREL, 1981 a), de pasta de color ataronjat, i el vernís, de bona qualitat encara que poc espès, és de color negre brillant. Al fons intern presenta un cercle de color vermellós.

X-D-1. Fragment molt rodat de paret i fons d'un vas de pasta de color beix, i vernís poc espès, amb deficiències de cocció, de color grana. Presenta un cercle vermellós al seu fons intern.

XIV-D-1. Fragment molt rodat d'un peu, de pasta de color ataronjat, i el vernís de color negre fosc i espès. Dimensions: diàmetre peu 8 cm.

8-52. Fragment de paret i fons d'un vas, de pasta de color beix, i vernís de mala qualitat, negre lleugerament brillant.

La ceràmica campaniana B

A-7. Fragment de vora i paret d'un plat del gènere 2200 (MOREL, 1981 a), de pasta de color beix clar, i vernís negre mat poc espès.

I-4. Fragment de vora i paret d'un plat del gènere 2200 (MOREL, 1981 a) de pasta de color ocre, i vernís de color negre brillant.

VII-D-C-48. Fragment de vora i paret d'un vas del gènere 2700 (MOREL, 1981 a), de pasta de color ocre, i vernís, espès, de color negre mat.

XI-XII-30. Fragment de vora i paret d'un plat de l'espècie 1220 (MOREL, 1981 a), de pasta de color rosat, i vernís amb deficiències de coccio, de color grana. Dimensions: diàmetre boca 12 cm.

V-C-214. Fragment molt rodat de fons i peu, d'un vas de pasta de color ocre i vernís poc espès, de color negre mat. Presenta el fons extern reservat.

BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS, M. - RAMÓN, E. (1991): «Excavacions al carrer de Pere Martell-Eivissa: noves aportacions al coneixement del sector sud-occidental de Tarragona», *Acta Arqueològica de Tarragona*, IV, p. 47-53, Tarragona.
- BARBERÀ, J. (1964-65): «La cerámica barnizada en negro del poblado ilergeta del Tossal de les Tenalles de Sidamun (Lérida)», *Ampurias*, XXVI-XXVII, p. 135-163, Barcelona.
- CIRCULAR Núm. 9 del Museu - Arxiu de Montblanc i Comarca. (Novembre 1975): «Prehistòria i Arqueologia», p. 2-7, Montblanc.
- FABRA, M. E. - BURGUETE, S. - SOLÉ, D. (1989): «El jaciment ibèric d'«El Vilar». Conjunt de ceràmiques de vernís negre aparegudes l'any 1986». *XXXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, p. 173-184, Valls.
- GRÀCIA, F. - MUNILLA, G. - PALLARÈS, Rt. (1988): *La Moleta del Remei. Alcanar, Montsià. Campañas 1985-1986*, Tarragona.
- JUNYENT, E. (1974): «Cerámica barnizada de negro del poblado ibérico de Margalef, en Torregrossa, Lérida», *Ampurias*, I, p. 379-396, Barcelona.
- LAMBOGLIA, N. (1952): «Per una classificazione preliminare della cerámica campana», *I Congreso Internazionale di Studi Liguri*, p. 139-206, Bordighera.
- MALUQUER, J. - LLORENS, A. - BALDELLOU, V. - JUNYENT, E. - CURA, M. (1971): «Colaboración de la Universidad de Barce-

- lona en las excavaciones del poblado ibérico del Molí d'Espígol, en Tornabous», *Pyrenae*, 7, p. 19-46 + VI làms., Barcelona.
- MIRÓ, M. T. (1987 a): «El nucli ibèric de Tàrraco: dels seus inicis a la integració dins la ciutat romana», *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana*, p. 284-289, Granollers.
- MIRÓ, M. T. (1987 b): «Pla de Sta. Bàrbara (Montblanc, Conca de Barberà)», *Arqueologia* 84-85, p. 126, Madrid.
- MIRÓ, M. T. (1988): «Restes ibèriques al carrer de Caputxins (Tarragona)», *Bulletí Arqueològic*, èp. V, núm. 6-7, p. 3-9, Tarragona.
- MOREL, J. P. (1981 a): *La céramique campanienne: les formes*, 2 vols, Roma.
- MOREL, J. P. (1981 b): «Études de céramique campanienne I. L'Atelier des Petites Estampetes», *Mélanges de l'École Française en Rome*, 81, p. 59-117, Roma.
- PICAZO, M. (1977): *La cerámica ática de Ullastret*, Barcelona.
- RAMÓN, E. (1988): *El poblamiento de época ibérica en la comarca del Baix Camp*, tesi de llicenciatura, inèdita.
- SANMARTÍ, E. (1973): «El Taller de las Pequeñas Estampillas en la Península Ibérica», *Ampurias*, 35, p. 135-173, Barcelona.
- SANMARTÍ, E. (1978): *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode*, Barcelona.
- VILÀ, M. del V. - RAMON, E. (1991): «Les ceràmiques de vernís negre», *Montbarbat 1978-1986*, Lloret de Mar, en premsa.
- VILASECA, L. (1968): «Els Tillans, Prades. Notas de arqueología de Cataluña y Baleares», *Ampurias*, XXX, p. 351-358, Barcelona.